

СПІЛЬНОТА ЄВАНГЕЛЬСКИХ ХРИСТИЯН У МІЖВОЄННІЙ ПОЛЬЩІ: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

Чисельне зростання пізньопротестантських церков і організацій у незалежній Україні, їх інституалізаційні трансформації та зміни акцентів у напрямках діяльності актуалізує дослідження цієї гілки християнства. Особливий інтерес складає спільнота євангельських християн міжвоєнного періоду, найчисельніше представлена на Волині і Поліссі, яка утверджувала свої ідеї в умовах Польської держави (1918–1939 рр.).

Життєдіяльність євангельських християн в умовах міжвоєнної Польщі зумовила зосередження переважаної більшості базових для дослідження джерел в архівах Польської держави, а відтак спричинила їх важкодоступність для радянських й сучасних українських дослідників та недостатню вивченість ситуації. З огляду на це метою нашої статті є аналіз джерельної бази означеної проблеми.

Джерельну базу дослідження історії спільноти євангельських християн міжвоєнної Польщі склали актові джерела, документи Центрального державного історичного архіву у Києві, Центрального державного історичного архіву у Львові, Державних архівів Рівненської, Волинської областей, Архіву нових актів у Варшаві, Архіву Церкви євангельських християн у Польщі, тогочасна періодика, опубліковані документи і матеріали та спогади сучасників тих подій, які дозволили цілісно розкрити процес становлення, утвердження і діяльність євангельських християн в умовах Другої Речі Посполитої.

До першої групи документальних джерел ми включили архівні документи (актові й законодавчі джерела, діловодну документацію, статистичні дані, програмні документи (статут)) та опубліковані документи і матеріали.

Актові й законодавчі джерела дослідження представлені, перш за все, Конституціями Другої Речі Посполитої від 1921 р. та 1935 р. Артикули 110–113, 115, 116 Конституції держави від 1921 р. регламентували існування та діяльність релігійних меншин, проголошуючи свободу віровизнання, рівність конфесій, право громадян на створення релігійних об'єднань. Пріоритетне становище серед віровизнань міжвоєнної Польщі належало римо-католицькій церкві. Всі інші конфесії функціонували на засадах дозволених чи заборонених релігій. Щоправда,

* Бородинська Л.І. – кандидат історичних наук, доцент кафедри гуманітарно-соціальних дисциплін Рівненського інституту ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»».

конституційні положення не вказували чітко, які конфесії є визнаними, а які потребували такого визнання. У 115 статті Конституції від 1935 р., згідно коментарів А. Пашудзького, зазначено, що євангельські християни належать до релігійних меншин визнаних державою²⁴⁷. Підстави для легальної діяльності частині пізньопротестантських напрямів, у тому числі й євангельським християнам, давав Іменний Вищий Указ від 17 жовтня 1906 р., який продовжував діяти на теренах Волинського, Поліського, Віленського, Новогрудського, Білостоцького воєводств після включення цих територій до складу Польщі²⁴⁸. Однак цей закон не вказував релігійних спільнот, на які поширювалася його дія, та не вирішував проблеми юридичного унормування Польською державою діяльності окремих релігійних об'єднань. Тому Міністерство релігійних визнань і народної освіти видало низку документів, які адаптовували Іменний Вищий Указ до польських реалій²⁴⁹.

Діловодну документацію склали офіційні документи відомств, міністерств, циркуляри департаментів, переписка офіційних органів влади, церковна документація (протоколи з'їздів, засідань комітету Союзу слов'янських громад євангельських християн, загальних зібрань громад, тощо). Означені документи дали можливість з'ясувати і проаналізувати різноманітні аспекти життєдіяльності спільноти євангельських християн.

Основний зміст статті. Процес реєстрації Статуту Союзу слов'янських громад євангельських християн і баптистів у Польщі тривав чотири роки і завершився 21 лютого 1927 р.²⁵⁰. Переписка між керівниками спільноти і Міністерством релігійних визнань та народної освіти виявила схвальне ставлення влади до факту об'єднання розрізнених громад у єдиній організації, і водночас вимогу останньої зараховувати до Союзу лише зареєстровані громади²⁵¹.

²⁴⁷ Konstytucja 17 marca 1921 r. 2-gie wydanie przejrzone i rozszerzone. Warszawa, 1921. – 70 str.; Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 23 kwietnia 1935 roku. – Lwow–Warszawa, 1935. – 188 str.

²⁴⁸ Najwyższy Ukaz Imienny z dnia 17 października 1906 roku. – Державний архів Волинської області (далі – ДАВО), Ф. 36, Оп. 14, Спр. 2, Арк. 1–5.

²⁴⁹ Pismo Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Wojewody w Wilnie. 25. 05. 1932. – AAN, MWRiOP, sygn. 1458, Str. 114–117; Pismo Prezydium Województwa Poleskiego do wszystkich starostów. Styczeń 1926. – AAN, MWRiOP, sygn. 1444. - Str. 254–257.

²⁵⁰ Statut Związku Słowiańskich Zborów Ewangelicznych Chrześcijan i Baptistów w Polsce. – ДАВО, ф. 46, оп. 1, спр. 290. Арк. 1–2.

²⁵¹ Pismo Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do P.L.Szenderowskiego w Warszawie, 6 lipca 1925 r. Przedmiot: Statut Związku Słowiańskich Zborów Ewangelicznych Chrześcijan i Baptistów w Polsce. – AAN, MWRiOP, sygn. 1442. - Str. 202–203.

Особливості забезпечення правового існування громад євангельських християн. Листування між місцевими релігійними громадами та відповідними староствами і воєводствами виявляє тривалість процесу реєстрації та упереджене ставлення влади до протестантських громад на українських та білоруських територіях. Наприклад, громада євангельських християн колонії Лунінець Поліського воєводства звернулася до управи з проханням дозволити використовувати власну печатку. Узгоджуючи свої дії з Міністерством релігійних визнань і народної освіти, воєводська управа отримала відповідь: зареєстровані згідно правил про релігійні гміни громади мають право використовувати печатку, зразок якої затверджено Міністерством. Оскільки громада в колонії Лунінець була зареєстрована воєводою, то немає перешкод для затвердження печатки цієї громади. Проте Міністерство релігійних визнань і народної освіти зауважило, що, з огляду на пануючу в «Східних Кресах» ситуацію і *характер державної політики, спрямованої на цю територію* (останнє закреслено – авт.), наразі не є бажаним затвердження печатки названих новостворених громад до часу видання центральною владою відповідних розпоряджень стосовно цієї справи²⁵².

На території, яка у минулому належала Австро-Угорщині, діяльність громад євангельських християн регламентувалася шістнадцятим артикулом Австрійського закону від 21 грудня 1867 р., за яким євангельські християни і баптисти на території Галичини не були визнані, але й не заборонені офіційно державою²⁵³. Вони мали право задовольняти свої релігійні потреби, проводячи богослужіння у приватних будинках за зачиненими дверима. Здійснювати публічні богослужіння та реєструвати визнаннєві гміни, будувати молитовні будинки євангельським християнам було заборонено²⁵⁴.

У листах до управи Львівського воєводства президент Л. Шендеровський від імені Союзу звертався з повідомленнями про численні порушення прав релігійних меншин та проханням припинити переслідування євангельських християн і баптистів у воєводстві²⁵⁵. З

²⁵² Pismo Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Województwa Poleskiego. 21 sierpnia 1924 r. – AAN, MWRiOP, sygn. 1444. - Str. 94–95.

²⁵³ Pismo Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Prokuratury Najwyższego Sądu Wojskowego w Warszawie, 2 maja 1924 r. w sprawie stanu prawnego związków religijnych «baptystów», «ewangelicznych chrześcijan» (L. 2642/232). – AAN, MWRiOP, sygn. 1444. - Str. 32–33.

²⁵⁴ Pismo Województwa Lwowskiego, Wydziału Przedzysjalnego do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w Warszawie w sprawie stanowiska prawnego sekty baptystów od 23 października 1924 r. – AAN, MWRiOP, sygn. 1444, Str. 105-106; Rozwój sekty ewangelicznych chrześcijan i baptystów w Polsce. – AAN, MWRiOP, sygn. 1444. – Str. 184–186.

²⁵⁵ Zawiadomienie Komitetu wykonawczego Zjednoczenia Ewangelicznych Chrześcijan i Baptystów w Polsce do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, 16 maja 1924 r. (№ 353). – AAN, MWRiOP, sygn. 1444, str. 57; Pismo Województwa

листування між воєводствами і Міністерством релігійних визнань і народної освіти та Міністерством внутрішніх справ з приводу дозволів на богослужіння дізнаємося, наприклад, про арешт керівників Союзу за проведення місіонерської діяльності та території Тернопільського воєводства²⁵⁶.

Щодо порядку ведення книг актів громадянських станів для євангельських християн, то представники влади на місцях часто робили записи лише для членів зареєстрованих громад, проте виключно за наявності у них довідок про зміну віросповідання. У результаті цього, частина євангельських християн опинялася у складних ситуаціях (шлюби не реєстрували, не здійснювали записів про народження дітей або записували дітей як незаконнонароджених). Керівники окремих громад і Союзу неодноразово зверталися до відповідних державних органів з проханням надати їм право ведення книг громадянських станів. Однак це питання, як свідчать документи, у Польській державі не було вирішене²⁵⁷.

Специфіка домовленостей з приводу військової служби євангельських християн шляхом офіційного листування між Міністерством військових справ, Міністерством релігійних визнань і народної освіти і Союзом слов'янських громад євангельських християн у Польщі полягала у тому, що для євангельських християн визначено умови альтернативної служби, порядок прийняття присяги та можливість мати свого капелана. Право на альтернативну службу, відповідно до розпоряджень Міністерства військових справ, мали тільки члени зареєстрованих громад, а присягу євангельські християни могли проголошувати у вигляді слова «так»²⁵⁸.

Про особливості поширення євангельських християн, час, місце і причини появи конфесій і їх духовні та фінансові взаємозв'язки із закордоном, що відомо зі звітів комендантів постерунків, староств і

Lwowskiego, Wydziału Przedzyjalnego do Komitetu wykonawczego Zjednoczenia Ewangelicznych Chrześcijan i Baptystów w Polsce. 19 kwietnia 1924 (L. 6001/1924). – AAN, MWRiOP, sygn. 1444. – Str. 47-48.

²⁵⁶ Pismo Ministerstwa Spraw Wewnętrznych do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, 17 stycznia 1925 r. Misja baptystów we wsi Peratyn pow. Radzichow. – AAN, MWRiOP, sygn. 1444. – Str. 137.

²⁵⁷ Prośba Eutropusza Samoukina (Korzec (Wołyń)) do Ministerstwa Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. 31 sierpnia 1934r. – AAN, MSW, sygn. 1566, str. 962; Prośba Związku Słowiańskich Zborów Ewangelicznych Chrześcijan w Polsce do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w sprawie prowadzenia ksiąg stanu cywilnego i sporządzania dokumentów o zmianie wyznania dla ewangelicznych chrześcijan, 18 stycznia 1937 r. – AAN, MSW, sygn. 1567, str. 33–34; Ustalenia dotyczące przepisów o prowadzeniu ksiąg stanu cywilnego, obowiązujących na ziemiach wschodnich oraz wnioski w powyższej materii od 3 lipca 1925 r. – AAN, MWRiOP, sygn. 367. – Str. 33–51.

²⁵⁸ Pismo Ministerstwa Spraw Wojskowych do Szefa Gabinetu Ministrów, Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Biura wyznań niekatolickich. Przedmiot: Ewangeliczni chrześcijanie baptyści – sposób pełnienia służby. 7.II. 1928. – ДАВО. Ф.36.Оп. 14. Спр. 2, Арк.7-8.

воєводств. Аналіз документів виявив, що спільнота євангельських християн набула найбільшого поширення на території Східних воєводств (Волинське, Поліське, Новогрудське, Віленське), меншого – у двох Південних (Львівське, Тернопільське), незначного – у чотирьох Центральних (Лодзинське, Білостоцьке, Люблінське, Варшавське), зовсім не була представлена у Західних (Познанське, Поморське, Сілезьке), двох Південних (Краківське, Станіславівське) та одному Центральному воєводстві (Келецьке) Польської держави. На українських та білоруських територіях проживало понад 90 % від загальної кількості послідовників євангельських християн Польщі. Переважно це були українці, що мешкали у сільській місцевості²⁵⁹.

Методи боротьби Православної Церкви із євангельськими християнами виявлені у офіційній переписці представників православної Церкви з Волинським воєводством і Міністерством релігійних визнань і народної освіти. Вони полягали у переслідуванні священиками та їх паствою євангельських християн, проведенні курсів, на яких священнослужителів навчали методам боротьби із «сектантами» та захисту своєї віри, діяльності православних місіонерів, які викликали євангельських християн на привселюдні диспути²⁶⁰.

Особливості організаційного становлення, внутрішньоцерковного життя та культу, сутність діяльності, взаємовідносин із представниками інших релігійних об'єднань, близьких за віровченням до євангельських християн найяскравіше представлені у книзі протоколів засідань правління Союзу та з'їздів. Відомо, установчим органом Союзу був з'їзд, виконавчим – комітет, при об'єднанні також діяла ревізійна комісія, відділи за напрямками роботи (жіночий, регентський, молодіжний, видавничий, освітньо-виховний) та сім територіальних відділів. У міжвоєнний період

²⁵⁹ Rozwój sekty ewangelicznych chrześcijan i baptystów w Polsce. – AAN, MWRiOP, sygn. 1444. - Str. 184–186; Dane dotyczące sekty ewangelicznych chrześcijan (baptystów). Powiat Lubomelski. 1931 r. – ДАВО, Ф. 46, оп. 9, спр. 1863, арк. 4; Pismo Starosty powiatowego do Urzędu Wojewódzkiego Wołyńskiego. Horochów, 14 kwietnia 1931 r. Kwestionariusz w sprawie ruchu religijnego sekt. – ДАВО, Ф. 46, Оп. 9, Спр. 1859, Арк. 12–14; Sekty religijne w powiecie Rówieńskim. – Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО), Ф 30, Оп. 18, Спр. 1975. - Арк. 81–101.

²⁶⁰ Pismo Urzędu Wojewódzkiego Wołyńskiego do przenajwielebniejszego księdza biskupa prawosławnego w Krzemieńcu. 22 lipca 1922 r. – AAN, MWRiOP, sygn. 1446. – Str. 45; Pismo Województwa Białostockiego do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, 6 czerwca 1924. Przedmiot: Komitet misjonarzy prawosławnych dla walki z sektami. – AAN, MWRiOP, sygn. 1413. - Str. 114; Prawosławny biskup Krzemieniecki do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. 31 lipca 1922 r. – AAN, MWRiOP, sygn. 1446.- Str. 48–49.

відбулося 12 організаційних з'їздів Союзу слов'янських громад євангельських християн²⁶¹.

Чисельність євангельських християн та особливості їх поширення проаналізовані завдяки статистичним даним, представленим у документах повітового і воєводського рівня, а також Міністерства релігійних визнань та народної освіти. Волинське воєводство у досліджуваних документах представлено найбільшою чисельністю (майже 63% від загальної кількості послідовників) євангельських християн у Польщі, а статистика подана у таблицях із короткою характеристикою догматичних, культових та організаційних особливостей конфесії²⁶².

У 1929 році Міністерство релігійних визнань і народної освіти узагальнило статистичні дані щодо чисельності громад і послідовників пізньопротестантських конфесій, що надійшли від усіх воєводств і виявило: населені пункти, у яких проживали євангельські християни, наявність громад, молитовних будинків, місця проведення богослужінь, імена лідерів громад, кількість вірних за період 1921–1928 рр. Таким чином, документи дали можливість прослідкувати дати заснування громад, території їх діяльності, кількісну динаміку віруючих. Наголосимо, що нами виявлено, попри детальність і розгорнутість офіційних статистичних даних, і те, що вони у окремих випадках несуть у собі елемент недостовірності та суб'єктивності:

- у документах не завжди достовірно вказані назви конфесії, наприклад, євангельських християн називають «штундистами», «євангельськими християнами штундистами», «євангельськими християнами баптистами», що внесло ускладнення у роботу над цим дослідженням, оскільки такі дані доводилося вивіряти, а в окремих випадках тільки через прізвища лідерів можна було достовірно ідентифікувати громади. Розуміємо, що така неточність може бути наслідком недостатньої поінформованості чи пунктуальності чиновників різних рівнів, а інколи - й громад. Тому статистичні дані в окремих випадках є орієнтовними, бо, крім Союзу слов'янських громад євангельських християн, у Польщі існували ще, принаймні, п'ять релігійних об'єднань близьких за віросповіданням, а також п'ятидесятницькі течії, що часто іменували себе євангельськими християнами;

²⁶¹ Księga protokołów z posiedzeń Zarządu – Komitetu Związku Ewangelicznych Chrześcijan i Baptystów // Archiwum Rady Kościoła Ewangelicznych Chrześcijan w Polsce.

²⁶² Statystyka rozwoju Kościołów, związków religijnych i sekciarstwa za lata 1921–1928 na terenie Polski. – AAN, MWRiOP, sygn. 379, Str.1–280; Statystyka sekt religijnych Województwa Wołyńskiego. – ДАВО, Ф. 46, Оп. 9, Спр. 1859, Арк. 2–7; Protokół VIII Zjazdu Związku Słowiańskich Zborów Ewangelicznych Chrześcijan w Polsce, odbytego w m.Równem w dniu 29-31 maja 1931 r. – ДАРО, Ф. 30, Оп. 18, Спр. 1600, Арк. 27–33; Sekty religijne w powiecie Rówieńskim. – ДАРО, Ф. 30, Оп. 18, Спр. 1975, Арк. 81–101.

- в окремих випадках офіційна статистика містила дані лише про зареєстровані громади, а відтак вона не могла відображати реальну картину чисельності євангельських християн. Офіційно до Союзу не могли входити незареєстровані громади. Проте Союз опікувався багатьма громадами, які не мали реєстрації, а вони могли делегувати своїх представників на з'їзди, що, у свою чергу, призводило до розбіжностей у статистичних даних релігійного об'єднання і державних органів влади. Окрім того, до громад належали також неповнолітні особи, яких до офіційної статистики не включали, а у внутрішньоцерковній – в основному відображали. В одних випадках окремі громади вказували більшу кількість членів, аби владні органи дали дозвіл на реєстрацію або не розпустили громаду, а в інших – применшували кількість членів громади, щоб сплачувати меншу суму внеску до каси Союзу. Варто наголосити і на тому факті, що деякі громади переходили від одного релігійного об'єднання до іншого чи змінювали віросповідання, при цьому не повідомляючи вище керівництво релігійної спільноти. Отже, статистичні дані представлені як офіційними державними документами, так і церковними, є відносними і точно не відображають дійсної картини кількісного і територіального поширення євангельських християн на Волині.

Окрім архівних джерел у дослідженні використано опубліковані у 1932–1936 рр. в офіційному виданні Волинського воєводства (*Wołyński Dzennik Wojewódzki*) документи²⁶³. Окремі документи були опубліковані також у працях Л. Шендеровського, П. Байка. У 1998 р. вийшла друком збірка документів «Історія євангельсько-баптистського руху в Україні. Матеріали і документи» (укладач С. Головащенко), яка увібрала в себе велику кількість документів із різних архівів України²⁶⁴. Матеріали містять переважно інформацію про початковий етап євангельського руху та передумови утворення громад на території Волині. Згідно документів, протестантські ідеї поширювалися тут завдяки німцям, які сповідували баптизм, а також міграційними процесам у роки Першої світової війни.

Окрему групу джерел склала періодика, представлена офіційними і неофіційними виданнями. У дослідженні використано матеріали офіційного друкованого органу Волинського воєводства – «*Wołyński*

²⁶³ Ogłoszenie Urzędu Województwa Wołyńskiego z dnia 14 października 1936 r. Nr. BNW – 18/36 o wciągnięciu do rejestru gmin sekciarskich zboru Ewangelicznych Chrześcian w Kołodence, pow. Rówieńskiego // *Wołyński Dzennik Wojewódzki*. – 1936. – № 28. – Poz. 215. – S. 350; Ogłoszenie Urzędu Województwa Wołyńskiego z dnia 23 grudnia 1935 r. Nr. BNW – 18/35 o wciągnięciu do rejestru gmin sekciarskich zboru Ewangelicznych Chrześcian w Żeleznicy // *Wołyński Dzennik Wojewódzki*. – 1936. – № 2. – Poz. 6. – S. 99-100.

²⁶⁴ История євангельсько-баптистського движєния в Украине: материалы и документи. – Одесса, 1998. – 277 с.

Dzennik Wojewódzki», у якому почерпнуто інформацію про реєстрацію громад і території поширення їх дій. Кожна громада, яка проходила процес реєстрації, була зобов'язана подати низку документів, які розкривали її суть та діяльність, до воєводської управи та оплатити публікацію інформації про внесення її до реєстраційних списків. Окремі номери «Wołyńskiego Dzennika Wojewódzkiego» дали можливість прослідкувати наявність у Волинському воєводстві легалізованих громад, а іноді й термін, впродовж якого відбувався процес реєстрації.

Тогочасна протестантська періодика, зокрема журнали «Ewangeliczny Chrześcijanin» за 1935–1936 рр., «Післанець правди» за 1931–1938 рр., «Гость» за 1923, 1937–1939 рр., «Верность» за 1928–1937 рр., містила цінні дані про різні сторони життя та діяльності євангельських християн. Офіційним друкованим органом Союзу слов'янських громад євангельських християн у Польщі був журнал «Ewangeliczny Chrześcijanin», який виходив із 1935 р. – польською, а з 1938 р. – ще й українською мовою. У цьому виданні відображено основні події, які відбувалися у Союзі, вміщено звернення лідерів євангельських християн до членів громад, опубліковано низку статей, покликаних формувати світоглядні засади, виховувати патріотичні почуття та побутову культуру. У журналі містилися такі рубрики, які відображали напрямки діяльності Союзу: «Відділ молоді», «Відділ жінок», «Відділ регентів», «З місії», «Сільськогосподарська частина», «З преси», «Спростування, коментарі, спогади», «Поштова скринька». Друкований орган євангельських християн мав відверті пропольські позиції і публікувався виключно польською мовою.

Журнал був призначений переважно для українського населення, оскільки воно складало більшість членів Союзу слов'янських громад євангельських християн, однак українцями він був сприйнятий неоднозначно. Це у своєму листі до редакції зазначив пресвітер Ковельської громади євангельських християн Ф. Венцкевич. Окрім того, він зауважив, що українське населення радше читає російські журнали інших релігійних спільнот, а це, відповідно, значно зменшує кількість передплатників «Євангельського християнина». На лист Ф. Венцкевича редакція відповіла так: 1) членам Союзу навчитися читати польською або 2) створювати групи євангельських християн, які не вміють читати польською, і вечорами читати вголос журнал і тлумачити його зміст «як це практикувалося у глухій глибинці Росії»²⁶⁵. Однак із січня 1938 р. Союз почав видавати журнал «Євангельський християнин» українською мовою за редакцією М. Подворняка та Ф. Венцкевича.

Союз громад слов'янських баптистів у Польщі видавав у Раві-Руській (Галичина), українськомовний часопис «Післанець правди», але поширював його не лише серед баптистів, а й серед євангельських християн, що надсилали листи до редакції, у яких повідомляли про особливості життя їхніх громад, місіонерську діяльність, взаємовідносини

²⁶⁵ Skryńka pocztowa // Ewangeliczny Chrzescijanin. – 1935. – № 3. – S. 29.

із православним населенням. Товариство взаємної допомоги євангельських християн видавало журнал «Гость» за редакцією члена товариства В. Фетлера. Із цього часопису ми почерпнули інформацію з низки відгуків місіонерів із Волинського та Поліського воєводств і статей про взаємини Товариства із Союзом слов'янських громад євангельських християн, Союзом громад слов'янських баптистів та ін. Зокрема, у журналі йде мова про те, що результатами спільної діяльності двох релігійних організацій стало відкриття Біблійної школи у м. Варшаві 1 грудня 1937 р. та проведення спільних з'їздів у 1938 р. і 1939 р.²⁶⁶

Російськомовний журнал «Верность», який мав поширення у країнах Європи і Америки, носив міжконфесійний характер, містив статті у яких піднято було питання духовного вдосконалення християн. Окрім того у рубриці «Наблюдательная вышка» було опубліковано низку повідомлень від місіонерів та церковних діячів із різних країн, у тому числі й Польщі, за якими ми зауважили, що однією з найбільших проблем громад євангельських християн було втручання у їх діяльність п'ятидесятницьких місіонерів, внаслідок чого значна кількість євангельських християн, а в окремих випадках і цілі громади, змінювали віросповідання. Цінним для нашого дослідження виявився допис баптистського діяча Л. Жабко-Потаповича, який зробив спробу проаналізувати освітній рівень протестантських пресвітерів, проповідників та місіонерів і виявив, що в умовах Польщі із протестантських лідерів тільки 5% мали вищу освіту, 15% – середню, 40% – початкову, а решта були малограмотні. Л. Жабко-Потапович зауважував, що серед слов'янських проповідників ледве можна було нарахувати десяток осіб із вищою і середньою освітою²⁶⁷.

Наступну групу джерел склали спогади сучасників євангельського руху 1918–1939 рр., авторами яких здебільшого були протестанти з діаспори В. Боровський, І. Кубрин, С. Нищик, І. Семенина, Ф. Сміон²⁶⁸. Спогади не завжди містять точну інформацію і потребують перевірки фактів, однак вони важливі для розуміння характеру діяльності євангельських громад, особливостей співжиття представників різних релігійних спільнот, побутового життя віруючих.

Таким чином, у дослідженні історії становлення та розвитку євангельських християн міжвоєнної Польщі виявлено та опрацьовано низку документів, більшість із яких введено до наукового обігу вперше. Автором визначено три основні групи джерел: документальні джерела, які включили в себе актові і законодавчі документи, діловодну документацію,

²⁶⁶ На ниве Божьей. Съезд Объединения взаимной помощи евангельским христианам в Польше // Гость. – 1939. – № 6–7. – С. 89.

²⁶⁷ Наблюдательная вышка // Верность. – 1931. – № 12. – С. 15.

²⁶⁸ Боровський В. Під покровом Всевишнього. Спомин. / В. Боровський. – Атланта, 1983; Кубрин І. На вузькій дорозі. Спогади проповідника. – Саскатун, 1962. – 142 с.; Нищик С. Шлях віри. – Вінніпег-Детройт, 1975. – 193 с.; Семенина І. Збережені Господом: спомини проповідника. – Торонто–Чікаго, 1958. – 55 с.

статистичні дані і статутні документи, що зберігаються в українських і польських архівах чи опубліковані у збірниках документів та матеріалів; офіційну і неофіційну періодику; спогади сучасників тих подій.

А н о т а ц і ї

У статті Л.І. Бородинської «Спільнота євангельських християн у міжвоєнній Польщі: джерелознавчий аспект» проаналізовано актові джерела, документи Центрального державного історичного архіву у Києві, Центрального державного історичного архіву у Львові, Державних архівів Рівненської і Волинської областей, Архіву нових актів у Варшаві, Архіву Церкви євангельських християн у Польщі, тогочасну періодику, опубліковані документи і матеріали, а також спогади, що віддзеркалюють процес становлення, утвердження і діяльність євангельських християн в умовах Польщі (1918–1939 рр.).

Ключові слова: євангельські християни, пізньопротестантські течії міжвоєнної Польщі.

В статье Л.И. Бородинской «Сообщество евангельских христиан в межвоенной Польше: источниковедческий аспект» проанализировано акты и документы Центрального государственного исторического архива в Киеве, Центрального государственного исторического архива во Львове, Государственных архивов в Ровенской и Волынской областях, Архива новых актов в Варшаве, Архива Церкви евангельских христиан в Польше, периодические издания тех времен, опубликованные документы и материалы, а также воспоминания, которые отображают процесс становления, утверждения и деятельности евангельских христиан в Польше (1918-1939 гг.).

Ключевые слова: евангельские христиане, познепротестантские течения межвоенной Польши.

The article of L.Borodinska «Community of evangelic Christians in interwar Poland: source base aspect» gives the analysis of deed sources, documents of Central State Historical Archive in Kyiv, Central State Historical Archive in Lviv, State Archives of Rivne and Volyn Regions, Archives of new acts in Warsaw, Archives of Evangelical Christian Church in Poland, periodicals of that time, published documents and materials, and also memoirs that reflect the process of rise, consolidation and activity of Evangelical Christians in Poland (1918–1939).

Keywords: Evangelica; Christians, late protestant movements of interwar Poland.